

KÖSZEG FERENC

KÉT VAGY HÁROM MOLDOVA*

I.

Egy mondat Moldova György életművéből: „Véres verekedésekbe ment bele a lányokért a tánciskolák melletti sötét telkeken.” A budapesti tánciskolák jobbra a gimnáziumok épületében működnek. Sötét telek többnyire nincs a közelükben. (E sorok írója két tánciskolába járt — egyik mellett sem volt.) Mégis ki kételkedne Moldova olvasása közben, hogy a tánciskola és a sötét telek összetartozik? Sok ezer mondatból egynél, ha megakad az ember, kiszakítja magát a szöveg sodrásából és megkérdezi: hol verekednének, ha nem lenne telek a tánciskola mellett? Nyugalom, a telek ott van! Ellenkezője éppoly elképzelhetetlen, mint az, hogy a Krúdy-hős törzsvendéglőjéből kifogyott légyen a pörkölt. Moldova képzelete, prózájának láttató ereje odavarázsolja a telket a tánciskola mellé; szuverén írói világának alkotó-elemei együvé tartoznak. S éppen mert a különleges környezetet annyira természetesnek, szinte egyedül lehetségesnek tünteti fel, az olvasó úgy érzi, hogy Moldovával egy kissé idegen, de a közvetlen közelében létező — összes tárgyi és emberi vonatkozásai szerint — valóságos világba lépett.

Moldova „differencia specifica”-ja az atmoszféra. Nincs minden írónak ilyen sajátos légköre. Hiányozhat a legnagyobbaknál is, sokszor kisebbeknél is jelen van. Némely írónál azonban az alaphangulat az egész életmű minden részében visszatér. Felébredsz a besütő napfényre, élvezed magad körül a fehér csillogást, de nem akarsz még kiszabadulni a bódulatból, tovább szövöd a furcsa hajnali álmokat — ez Gelléri hangulata. Szorongásos álomból riadsz fel, még alig szabadultál a nyomasztó képektől, de boldog is vagy, mert úgy érzed, valami fontosnak voltál részese — ez Kafka. Átvirrasztott éjszaka, nehéz fizikai munkában eltöltött nap után, szinte mámorosan a fáradtságtól az utcán kóvályogsz, mert a nyugtalanság és az elvégzett feladat nyomában támadt úr nem enged hazamenni, a fények kápráztatják a szemed, a tagjaidban sóvá szilárdult a kimerültség, a széles útról befordulsz a mellékutcaiba, a gázlámpák zöld fénye gyanús sejtelmekkel tölt el — Moldova világába léptél.

A nehéz létezés atmoszféráját senki sem tudja hozzá hasonló módon újratemetni mai irodalmunkban. Városszéli gyérfűvű mezőkön, elhagyott agyagszakadékok partján, zörgő bádogtetős szükségházak között jászódtak legkorábbi novellái. Hősei ökölrel és késsel támadtak egymásra a létért való — értelmetlen — küzdelemben. A hemingwayi kegyetlen világ keleti, magyar vagy pesti változatát megrendítő erővel jelenítette meg a kezdő évek nagy novellája, a *Mandarin, a híres vagány*.

Később változott a helyszín: józsefvárosi tér, a slumosodó körengeteg, zsúfolt és kietlen körüti presszó, meg a mellékutcak sűrű levegőjű italboltja lett az újabb írások környezete. Ahogy alakult a táj, áttételessé lettek a verekedők módszerei, bonyolultabb a létért való harc. A téri kiskörben és a kávéházi asztalok mellett már a *legyőzöttek* ültek; megpróbálták felidézni valószínűtlennek tűnő egykori harcaikat. Mások még harcoltak, lankadtak, egyedül. *Magányosan*. Ez a közös bennük, ez a Moldova-hangulat lényege. Harcban vagy már legyőzve — hőse mindig maga

* A „Lakinger Béla” zsebcirkáló. Kozmosz könyvek 1968., *Malom a pokolban*. Magvető Könyvkiadó 1968.

van, egyedül verekszik a „sötét telkeken”, egyedül próbál új életet kezdeni, vagy egyedül próbálja megőrizni a régi idők illúzióit. A keszonmélyi magány atmoszférikus túlnyomását, a légszomj barnavörös káprázatát érzi, aki Moldova világába alámerül.

Magányos hősök. A hangsúly inkább a jelzőre esik, nem a főnévre. Egyre inkább a jelzőre. Mandarin egészen szembeszegüléséig a haverok társaságának melegítő közegében élt, halála pillanatában erkölcsi igaza vitathatatlan. Válent Csaba kiábrándultan, a megváltás alig pislogó reményével szívében menekül vissza az építkezésre, oda, ahol nemrég még rab volt. Smidt Flóriánt a harcok elmúltával görcsös egyedüllétbe kergeti a csalódottság. Alaxai Pált, az *Utolsó esténk Szodomában* tehetséges művészhsét a széthullás, a lassú elhülyülés áthatolhatatlan magánya zárja körül. Léber Anna pedig a reménytelenül céltalanná vált létezés alapújtjából küldi üzeneteit egy talán nem is valóságos másik ember idegen csillagvilága felé. Egyre nő a magány, és egyre szűkül a hősi tartás lehetősége, értelme. Most pedig, a legfrissebb regényben, a *Malom a pokolban* lapjain zéró alá zuhan a hőmérséklet: megjelenik Moldova első negatív hőse, a karrierista Flandera János.

A személyi kultuszról szóló regényt (vagy regényeket) — ha egyáltalán megszületnek, ha éppen Magyarországon születnek meg, s ha még a közeljövőben születnek meg — a mai 35—40 évesek közül fogja valaki megírni. Az idősebbek, úgy látszik, inkább személyes élményeiket dolgozzák fel emlékiratként vagy regényesítve, szkeptikusan vagy idealizálva, ironikusan leleplezve vagy fellengzősen mentetve saját torzulásait. A most induló fiatalokat viszont az egész személyi-kultusz-ügy egyszerűen nem érdekli: túl vannak rajta, beleolvadt gyermekkorukba és a nemzet anekdotakincsébe. A személyi kultuszt Moldova nemzedéke élte át teljes terjedelmében és teljes mélységében. Ők az utolsó generáció, amelyek — halványan — még emlékszik a felszabadulás előtti Magyarországra. Ők az elsők, akiknek helyét, helyzetét nem determinálta 1945 előtti életútjuk. Minden sikert és minden hitet, minden bukást és minden csalódást a szocializmusnak, illetve a szocializmus tévútjainak köszönhetek.

Nemzedéktársai közül Moldovát foglalkoztatja legerősebben és legállandóbban tizennyolc év előtti kamaszkorának társadalmi-politikai válsága. Pedig eddigi műveinek — néhány elbeszélést kivéve — valóságos cselekményideje későbbi. De szereplőinek múltidézó emlékezései az ötvenes évek első felébe kalandoznak vissza: akkor halmozódtak fel 56-ban kirobbanó energiáik, akkor gyűltek össze később magánnyá sűrűsödő szenvedéseik. A romantikusan magányos Moldova-hősök azért olyan romantikusak, mert kiélezett szituációban élnek vagy éltek, mert döntő érzelmi emlékü a rendkívüli erőfeszítés vagy a rendkívüli helytállás. És azért olyan magányosak, mert izmaikban vagy tudatukban görccsé merevedett az erőfeszítés emléke. A nehéz létezés atmoszférája: a *kiélezett szituációk atmoszférája*. (Ennek ellentéte a groteszk csurkai „létezés technika”: a végképp letompult szituációk fura, mulatságos és szorongató légköre.)

Igazán jó írásaiban Moldova nem csupán egy életérzést, egy szituációt, nemcsak egy hőstípust rajzol meg, hanem a *szituáció fokozatos átalakulását*, a heroikus magatartás lehetőségének, értelmének eltűnését. Ezért tartom a kritika által agyoncsepült *Sötét angyal*-t Moldova legjelentősebb írói vállalkozásának (és a részben rokon témájú *Menekülés*-t talán legjobb novellájának), mert Válent Csaba történetében bontakozik ki a kettős értékű folyamat, ahogy a „határhelyzet” elmúltával a *hős világlátása árnyaltabb, etikai tartása bizonytalanabb lesz*. S a *Sötét angyal* — mellékvonalain is — feszült viszonylatok egész sorát ábrázolta elsőként irodalmunkban: a meggyőződés nélkül vállalt konsolidáció veszélyeit, az antiszemizmus mérgének két oldalra ható pusztítását, a baloldali helytállás-pátosz muzeálissá merevedését, a középosztály negatív konformizmusát stb.

Moldova nem elégedhetett meg azoknak a hősöknek az ábrázolásával, akiknek csak a múltjában vibrál ott az ötvenes évek atmoszférája. Visszafelé haladva a hőseit feszítő erők vektornyilai mentén, az erő támadási pontját kutatta. A *Malom a pokolban* témája nem meglepetés, hanem az eddigi művekben rejtőző ígéret teljesítése. A személyes élményeket, meghasonlásokat feldolgozó *Sötét angyal* óta ez Moldova első nagy regénye. Visszalépés időben és előrelépés, mert kísérlet egy korszak széles körű ábrázolására.

II.

Egy sötét tónusú novella kötet és egy komor regény után Moldova szórakoztatni kezdte olvasóközönségét. Egyszerre kiderült, hogy ellenállhatatlan szatirikus. Feltalálta H. Kovácsot, a zene nélküli zenét, és rájött, hogy el lehet lopni egy egész

gyárat. Persze a „komoly” Moldova és a „szatirikus” Moldova birodalmát nem választja el vizesárok. A *Sötét angyal* groteszk mellékalakjai, Oravec „tábornok” és az Akellák, ha a háttérből kivágjuk és a fény felé fordítjuk őket, beleillenek a szatírákba is. Moldova legfőbb szatirikus fegyvere a *túlzás*. Mértéktelenül túloz, a valóság jelenséget olyan dimenziójúvá növeli, hogy nagyságától válik komikusá. Ezért teremtetten meg H. Kovács figuráját: mögéje rejtőzve kötetlenül mesélhet. Münchhausen báró azt állította, hogy magát és lovát a hajánál fogva húzta ki a mocsárból. A Fradi-pálya és a környékbeli talponállók pesti Münchhausene megtoldaná: a rettenetes rántás nyomán a mocsár kiszáradt, helyét a Vörös Sarló állami gazdaság dolgozói kokszaggal vetették be, majd a gumicszerjéken termett acélkeménységű radirdarabokat piros-fehér-zöld felülfestéses magyaros kavicsként adták el a szabadságért küzdő nyugat-afrikai massai törzsnék.

A fenti ügyetlen kis ál-Moldova szinopszis nemcsak a szatírák módszerét — az *egyszerű mennyiségi túlzás* eléggé könnyen eltanulható technikáját próbálja utánozni, hanem a szatírák jellegzetes témáira is utal. Ezek: tizenöt év előtti történelmünk ma már grotesknek ható sajátságai, a nacionalizmus fellengései, és a mai gazdasági-társadalmi élet. Legfontosabb az utolsó: a komoly írókkal ellentétben a mai társadalmi élet — legalábbis a felszíne — a szatírákban jelenik meg. A *Magyar atom*, az *Arrivederci Budapest*, az *Elloptak egy gyárat*, az *Üdüljön Bábelben* jelenlegi közéletünk fő témájával, a magyar gazdasági élettel foglalkozik. Gazdasági-mechanizmus-szatíra nagyrészt A „*Lakinger Béla*” *zsebcirkáló* is. Persze a „mai” figurák: léhák, lopók, munkakerülők, mézes szavú, mindent elkenő hivatalnokok, nagy pipájú — kevés dohányú üzletemberek mellett feltűnnek a múltat visszairó szektások, Noch József, a vak ellenőr, Pichler Gyula, aki dinamittal akarja felrobbantani a rábizott hajót, és velük együtt a kokszagizprobléma s mindaz, ami groteszk emlékként maradt ránk az ötvenes évekből, hogy lassanként zsúrvendégek társaságszórakoztató viccsablonjává merevedjék.

Vígjáték viszonylag ritkán éri el a tragédiák maradandó rangját. A humoristának két esélye van, hogy túlélje a valóság kigúnyolt visszasságait. Vagy felépít a szatírában belül egy teljesen öntörvényű világot (Swift), vagy teljesen felforgatja, feje tejére állítja, abszurd formákba feszíti a valóságot (Karinthy). Moldova nem teremt új világot, csak eltúlozza a létezőt. Az aktuális politikai szatíra mezőnyében persze még így is ő a legjobb, mert képzelete felülmúlhatatlan, és szándéka tisztesesség. Nem akarja, hogy olvasója a végén annak örüljön, amit közben kinevetett. De ritkán fedez fel olyat, amit magunk is ne tudnánk. A szatirikus a komoly Moldovával szemben másodlagos jelentőségű.

Új kötete, A „*Lakinger Béla*” *zsebcirkáló* helyenként bármilyen mulatságos, még a műfajon belül is gyengébb teljesítmény. Kár volt a jó alapötletet (magyar kalózáradó az új gazdasági mechanizmus szolgálatában) ötvenes „nemzetközi méretű” szatírává duzzasztani. Az expozíció, a hajó elindulásáig tartó rész, még kitűnő. Zölderdő, az új mechanizmus kicsiben nagystílusú üzletembere, Plank, az általános egyenértékűként használható funkcionárius, Pichler, a szektáns helyett küldött szektás és a hajón is kizárólag autóval közlekedő orvos fényes kis polgárháborúban tépik majd szét egymást a nyílt tengeren — reméljük az első fejezetek olvasása közben. Moldova azonban kizsárolóan hagyja a kézenfekvő konfliktuslehetőséget, s inkább új meg új, egyre lankadtabb ötletekkel görgeti tovább a kisregényt. Az ötletek egy részének (Solom Lebovics úszó ravatalozó, magyar gyarmat stb.) alig van szatirikus töltése. A Mikulás-uralomról és a Mikulásellenes lázadásról szóló fejezetekben pedig az ötletek szürkén közvetítik a szatírába rejtett „történet-filozófiát”. Ezen keveset segít a könyv néhány felejthetetlen poénja. Ahogy Illés Endre írta Karinthy *Lepketánc*-áról: „A telitömött ötlet nem robban fel, csak elnehezedik, és vándorogni fog”, a Lakinger Béla, mint valami agyonterhelt léggömb, lassan a földre ereszkedik, ahelyett hogy — tisztos hajó módjára — felrobbanna az óceánon.

A kisregényhez csatlakozó szatírák — vagy humoreszkek — csöppet sem emelik a kötet rangját. A három H. Kovács-történet arról tanúskodik, hogy a műfaj, a parodisztikus célnéző fantasztikus nagyotmondás öncélúvá lett. Egy kaptafára készült mindhárom paródia: egy sportolóról kiderül, hogy éppen az ellenkezőjét tudja annak, amit vártak tőle. Lami visszafelé fejlődik és kétfalásas tejjelenőrből balhátvéd-klasszis lesz. A nagybetűket sem ismerő Verebes kifinomult műveltséget szed magára. Meg kell hagyni, Vasdinnyi, az eltévedt futó történetében van valami lenyűgöző. A mellékútra szaladt versenyző rohanása keresztül-kasul a földtekén nagyszabású, már-már szürrealista kép. Igazi szatíra a kötet utolsó írása, a *Kettősverseny hegedűre és írógépre*. Valóságos társadalmi problémát szed ízekre: a munkásszarmazásúak csökkenő továbbtanulási esélyét.

III.

Az öncélú túlzás nemcsak a „nevető” Moldovát jellemzi. Vétkében időnként tetten érhető amaz első Moldova (hogy folytassuk a filozófia-történeti szójátékot:), a „zokogó” filozófus is. Filiszterostobaságnak tűnik egy író azzal vádolni, hogy visszaél tehetségével. Pedig valahol itt a hiba: Moldova visszaél remek atmoszférateremtő képességével. Írásainak túlnyomásos légköre a kiélezett szituációk hangulatát van hivatva érzékelteni. De cél és eszköz olykor váratlanul szerepet cserél: az izgalmas atmoszféra kedvéért *túlélezi a szituációt*. Olvasója ilyenkor egy pillanatra önmagát hibáztatja: kevésbé ismeri a valóságot, nem is tudja, milyen kegyetlen volt az élet a közvetlen közelében. Mintha Fabrizióként nem vette volna észre, hogy a waterlooi csata zajlott körülötte. A *Menekülés* realisan ábrázolta az 56-os harcok véres zűrzavarát. A *Magányos pavilon* leírása már olyan benyomást kelt, mintha Budapest utcáin messzetekintő stratégiai tervek szerint vívott háború folyt volna. A tánciskola mellett az üres telket, ha a cselekményben szükség van rá, készséggel elhiszem. De az olyan túlzás, amely a közelmúlt tusakodásait istenek csatájává növeli, megmásítja a valóság arányait. S ez a műnek is árt.

Az arányok torzulásának egyik oka — vagy következménye — a *hős képességeinek eltúlzása*. Valahogy túl sokat tudnak ezek a Moldova-hősök, legalábbis némelyikük. (Rendkívüli vállalkozásra készülő kamaszok dicsekszenek azzal, hogy milyen pontosan ismerik a terv végrehajtásához szükséges valamennyi résztevékenység fortélyait.) Tudják, hogyan kell szögből álkulcsot hajlítani, és tudják, mikor hova kell ütni a verekedésnél. Ellenfelük következő mozdulatát ösztönösen kiszámítják, és minden munkahelyen rögtön feltalálják magukat. Egyik-másik valóságos superman. Méghozzá „misztikus” superman: nem izomerő, hanem az akarat és az egyéniség ereje dögában rendelkeznek emberfeletti képességekkel. Nem kétlem, vannak igazán kemény emberek, vannak emberek, akikből valami rejtélyes szuggesztív erő árad. De az író azért író, hogy belehasítson hősebe, megmutassa az erő forrását, feltárja belső fedezetét, ha van fedezete, vagy leleplezze hamis voltát, jellemgyengítő ellenpontjait. Moldova hőseivel ismerkedve néha azt érzem: hát persze, így könnyű, ha ezeknek minden sikerül. Ha Válent Csabában valóban olyan „ritka férfiasság” lakik, hogy minden nő beléseret, és egyéniségének erejével csakugyan rá tudja kényszeríteni a javítóintézet mindkét igazgatóját, hogy elítélt rab létére egyenrangúként harcoljanak vele egy nőért. Ha Ljubomir Bezdomen tényleg olyan tekintélyt vívott ki magának az egyetemen, hogy hazaküldhette, akire megharagudott, és az elkergetettnek még a hiányzását is igazoltnak vették. Én mindezt elhiszem, még azt is elhiszem, hogy Tarzan az indiai dzsungelben pusztá kezével legyőzi az afrikai oroszlánt, csak azt ne kívánják, hogy közben Tarzan és a misszionárius konfliktusának társadalmi jelentésén és lélektani motívumain gondolkozzam. Saját hősei fájdalmas küzdelmének, megrendítő magányának értékét rongja le Moldova, mikor alakjainak egyéniségét mitikusan rendkívülivé nagyítja. Lelke rajta, ha néha már úgy olvassuk, „mint egy krimi”.

IV.

Hűvös, kellemetlen őszi eső, háborúban megsérült esőcsatornák, málló vakolat. Magas, sovány fiatalember siet a jogi egyetem felé, a Károlyi-kerten át. Lódenkabátot és vastag gumitalpú cipőt hord — a korszak jellegzetes öltözékét —, mégis elegánsabb az átlagnál. A járókelők felfigyelnek rá. 1951. szeptember 23-a, délután 5 óra. Ezzel a képsorral indul a *Malom a pokolban*.

Az első két oldal rögtön megteremtí a regény alaphangulatát, és elénk idézi az átlagtól elütő főhőst. Az olvasó belekerül a regény atmoszférájába, érzi az ötvenes évek Budapestjének elhanyagolt sivárságát, és odaszegődik Flandera János mellé, hogy megossa vele a magányt, a különállás fáradságát, az erőfeszítés izalmát. De azért még a legkészségesebb olvasó is érzi, hogy az atmoszférateremtés külsőleges. A pontoskodó leírás, a regényvidő percre megjelölt kezdete az írás átlátászoán egyszerű eszköze. Felgyúrt gallérral, nyitott kabátban jön a hős, egyedül a kavicsos úton — hogyan is járhatna másképp. S ha az olvasó még mindig nem figyelne fel rá, felfigyelnek helyette a járókelők. Még az eső is esik, már második napja. Valóban az ötvenes évek Budapestjének atmoszféráját idézik ezek a képek, vagy inkább a harmincas évek valamelyik Jean Gabin-filmjéét? Ahogy az első két oldalon, úgy van együtt az egész regényben érték és gyengeség: újszerű figurák, izgalmas helyzetek — bejáratott fordulatok, rutinossá gyakorolt látásmód.

A *Malom a pokolban* karrierregény. Pontosabban egy karrierregény első fele. Flandera János története nem ér véget az előttünk fekvő könyv 342. oldalán; sorsa

csak ideiglenesen jut nyugópontra. Bizonyos, hogy Moldova hamarosan jelentkezik regénye második kötetével. Majdnem joggal egy ilyenfajta regényről a közepén ítéletet mondani. Flandera még a mélyben van, eddigi sorsának értelme, mondani-
valója csak a későbbiek tükrében világosodhat meg.

Flandera János Moldova első olyan hőse, akinek cselekedeteit, elszánt erőfeszítéseit nem erkölcsi parancs, politikai hit, vagy a művészi önkifejezés vágya irányítja, hanem a karrier — a hatalom, a pénz, vagy egyszerűen csak a felkerülés — vágya. Lumpenproletár; a kőbányai tizenkétházak nyomortanya-világából indult. Az író nem magyarázza, de az olvasó érti, sőt megérti, miért akar Flandera megszabadulni múltjától. Negatív alak: cinikus, számító, visszaél mások érzéseivel, indulataival.

Vigyázzunk az ítélettel: az író nem rendőrhatalóság, hogy erkölcsi bizonyítványt állítson ki hőseiről. A könyvrecenzensek újmódi gyakorlata, hogy az irodalmi mű társadalomkritikus tendenciáit megkerülendő az ábrázolt alakokat szidalmazzák. Flandera karrierista, de az ember megkérdezi, nincs-e igaza, amikor megmásítja életrajzát, letagadja apja — a nyomorultul tengődő kis cipész — két segédjét, tudva, hogy azok, akik ítélnék fölötte, sokkal jobb körülmények közül indultak, és sokkal foltosabb múlttal ülnek az asztal másik oldalán. Neki kell igazat adnunk, és minél súlyosabb körülmények közé kerül, szívünkben annál inkább mellé állunk. Hiszen Julien Sorel is „karrierista”, de van-e, aki nem érte aggodik, nem őt szereti, hanem, mondjuk, de Rénal urat. A Flandera-szerű alakok fénye olyan, mint a holdé: fénylenek a sötét éjszakában, de hajnal felé elsápadnak. Kérdés, hajnal hoz-e a *Malom a pokolban* második kötete, és milyen lesz józanító fényében Flandera János arca.

Itt az első kötetben Moldova néha mintha elfeledkezne arról, hogy karrieristája csak *viszonylag* rokonszenves. A számító, kiábrándult és meggyőződés nélküli Flandera egyre derekabb dolgokat visz véghez. Megtagadja a vallomást barátja, a kommunista Károlyi ellen konstruált perben, holott egyetlen árulással az érvényesülésnek magasabb szintjére juthatna, mint ahonnan lezuhant. A szöveg szerint „úgy érezte, Károlyi egyszer még százszoros jutalmat fizet mostani szolgálataiért”. Amikor — később — polgári származású fiatalemberekkel dolgozik együtt könyvtári segédmunkásként, arra gondol, hogy ezek majd megpróbálják érvényre juttatni főlényüket a rendszer neveltjeivel szemben. Sokáig latolgatja ennek az összecsapásnak a következményeit. Hol volt 1951-ben Magyarországon olyan ember, aki ilyen jóstehetségű megérzéssel nézett a jövőbe? Aki ilyen előretartással tud tervezni, az már nem karrierista, hanem miniszterelnöknek termelt zseni.

Flandera János emberi mértéket meghaladó helytállása a katonai fogdában, megingathatatlan kitarása, csodálatos jövőbelátása — nem a karrieristára jellemző. Illetlenség belegondolni az írói munka mechanizmusába, veszélyes is, mert az író rendszerint okosabb, mint a kritikus. Mégis kísért a feltételezés, hogy Moldova írás közben megszerette ez a karrieristát — ahogy az olvasó is megszereti —, s egy-
szerre „beugrottak” romantikus hősábrázolásának megszokott formái. Flandera konok-sága, hatása a nőkre Valent Csabát idézi, társadalmi éleslátása Ljubomir Bezdomené.

Az *Akar velem beszélgetni?* névtelen telefonálója magyarázza el Léber Annának: sznob félértelmiségi társaságban úgy kell érvényesülni, hogy az ember valamilyen ellentéppárra épített magatartásformát sajátít el. „Nem közlik a verseit, de a főszerkesztő titokban pénzeli.” „A csavargó, aki jegyzetet.” A *Malom a pokolban* szereplői közül Noszter-Németh, a rákosista rektorhelyettes, korábban fasiszta volt. Károlyi, a meggyőződéses kommunista, korábban gróf. Ennek az ellentétre épített jellemzésnek itt is csak az a funkciója, hogy külsőleges eszközökkel tegyen érdekessé két, egyébként nem sok leleménnyel jellemzett figurát. A *Magányos pavilon* Oncs Gáborában már nem megismertünk egy nagybirtokosból lett kommunistát — igaz, már életének következő szakaszában, nacionalista felkelőként. Minek ismételnünk az eleve gyenge klisé? Nem is beszélve arról, hogy egykori fasisztákból azért az ötvenes években nem lett rektorhelyettes.

A pontosabb és szélesebb körű információ hiányzik leginkább Moldova új regényéből. Egy társadalmi regény nem intézheti el a társadalom ábrázolását hatásos és közérthető jelzésekkel. De még remek részletmegfigyeléssel sem, amilyen például a kalauznők és bankhivatalnok-lányok kezilabda-mérkőzése. A *Sötét angyal*-ban Valent Csaba életének minden fordulata a valóság új mezőire világított. Az építkezés munkásai, az Orchidea-presszó lakói — ha ábrázolásukban volt is gagszerű — különféle rétegek múltját, akkori jelenét, életmódját és léthangulatát jelenítették meg. A *Malom a pokolban* cselekményéből keveset tudunk meg az ötvenes évek társadalmi és magánéletéről, benső atmoszférájáról. Flandera és a

központi szereplők mintha ki lennének vágva az élet tágabb, emberi összefüggéseiből. Sorsukat, tevékenységüket csak egymáshoz való viszonyuk és egészen elvont történelmi tényezők határozzák meg.

Mégis születnek a regényben rémek figurák. A legjobb Altschuler, a „régí iskolához” tartozó, életidegen funkcionárius. (Milyen rokonszenves a romantikának ez a maradványa, hogy Moldova még beszélő neveket is használ!) És felejtetetlen a szép szerelem, Bóna Erzsi tatár arca, naiv, szomorú ragaszkodása a kezei közül kisklő Flandera Jánoshoz. Az ő sorsa és Flandera nosztalgikus búcsúzása a tizenkétházaktól ihleti a regény legköltőibb oldalait.

Egyesek azt állítják, hogy Moldova első kötetének megjelenése óta nem írt olyan jót, mint korai novellái. Soha nem hittem ebben az elméletben. Az *idegen bajnok* írója indulásakor új hangot hozott, feltűnése izgalmas meglepetés volt. Később már ismerték, senkit sem lepett meg, hogy jót írt. Ez az optikai csalódás tévesztette meg a kritikát. Amúgy is hajlamos a tévedésre: az *Esték a téren* novelláit glosszák özöne támadta, kötetbe gyűjtve ünnepezték őket. Moldova művészete első novellái óta gazdagodott, új műfajokat hódított meg, intellektuálisan árnyaltabbá vált. Művészetét csak a bőség zavara fenyegeti: a feszített termelés lazább minőség ellenőrzése, a rutin uralma a gyorsaság érdekében. Első novellái 1955-től láttak napvilágot, első kötete csak 1962-ben jelent meg. Mások, kevésbé tehetségesek, rövidebb idő alatt jutnak ideig. Nem igaz, hogy a körülmények nem befolyásolják az írókat. A kezdő évek kényszerűen lassított üteme veszteség volt, most már veszteség is marad. Az akkor megíratlan novellákat nem lehet ma évi három könyvvel pótolni.

Vannak gyengébb művei. De művészetének anyaga — hiszem — nem romlik. Legutóbb megjelent riportja (*Az ország legmélyebb pontja*) érintetlenül friss valóságérzékről tanúskodott. Nem volt benne semmi romantikus, semmi a nagy építkezés könnyen előállítható feszült légköréből. 1968-ban élő emberek kis gondjairól, kis munkájáról szólt. Eseménytelen, „szürke” írás — kemény és igaz: izgalmas.

BIBÓ LAJOS: SUBÁSOK

Huszonhat elbeszélés olyan íróról, akinek életműve tízszer annyi vaskos kötetet is megtöltene, csak hozzáértő, lényeglátó válogatás alapján adhat hitteles képet. Bibó Lajos elbeszéléseinek nemrég megjelent ízléses, szép kiadása teljesíti ezt a kívánalmat. Érzékelteti a lírai, epikai és drámai elemek szinte állandó jelenlétét az író legtöbb alkotásában. Innen a regények színpadra kívánczó, nemcsak a lélekben, hanem gyakran ténylegesen is tomboló vad konfliktusai, a drámákban olykor széles ecetvonalásokkal festett életképszerűség, az elbeszélések balladisztikus hatása és a finom líraiság, amely az örök természet, a föld éltető ereje és az emberi jószág nyomán oly megható gyöngédséggel tör fel a lelkekben.

Vásárhely és Szeged környéke tanyai magyarjainak súlyos gondokkal, gyakran halált érlelő megpróbáltatásokkal terhes hétköznapi éleveníednek meg az elbeszélések lapjain. A háttérből azonban csak egyes arcképek villannak elő, a nagyobb közösség, a társadalom szerkezete, a történelmi körülmények, amelyek az egyén sorsát sokféleképpen befolyásolják és végső fokon determinálják, nem kerülnek reflektorfénybe, mindössze néhány szórványos adat

árulkodik róla, hogy az első világháború előtti és a két háború közti korzakban járunk. Az írói látásmód azt sugalmazza, hogy alakjainak életútja a természet törvénye szerint alakult örök emberi, örök paraszti sors kiteljesedése. Ezért tulajdonít az egyéni alkatnak, az érzésvilágnak, több esetben pedig az állati ösztönöktől fűtött indulatnak sorsdöntő szerepet. A féktelen gyűlöletté fokozódó, ölési mámorba hajszoló indulat apát és fiút (*A föld, A legény*), embert és állatot (*Kardos magára marad, Szellő*), egymás mellé került útítársakat (*Augusztus*), szomszédokat (*Ordások*), házastársakat (*Nincs beszéd, A holdfény mutatja az utat*), szegényt és szegényt (*Kenyér*) úgy egymás ellen lendít, hogy elvakult küzdelmük nemegyszer gyilkos viadalhoz, olykor fizikai pusztuláshoz vezet.

Néhány novella mondanivalója mélyen az a közmondássá fogalmazódott népi tapasztalat is fölfedezhető, hogy „a baj nem jár egyedül” és „szegény embert még az ág is húzza” (*Esik az eső, István komázni jár, ill. Árvák*). Ez a szemlélet egyszerre mutatja az író erényeit és világnézetének korlátait. A szegények életét megkeserítő családások, szerencsétlenségek, sorscsapások ábrázolása néhány esetben döbbenetes